

УДК 323(477)

ЛЯПІНА Л.А., Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Ляпіна Людмила Анатоліївна – кандидат політичних наук, в.о. декана факультету соціології Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Закінчила філософський факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, аспірантуру Миколаївського державного педагогічного університету. Досліджує проблеми формування етнічної та національної ідентичностей в Україні на сучасному етапі.

ДО ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ ЕТНОСОЦІОЛОГІЇ

У статті аналізуються різні теоретико-методологічні підходи до визначення понять “етнічна ідентичність” та “національна ідентичність”, які існують у сучасній західній та вітчизняній етносоціології.

In the article the author analyses various theoretical and methodological approaches towards definition of concepts “ethnics identity” and “national identity” in the Ukrainian and foreign academic sources on the questions of ethno sociology.

Етнічна і національна ідентичності є важливими складовими будь-якого націєтворчого процесу, хоча темпи і строки його розгортання, як загалом і консолідації нації, неоднакові і залежать від зрілості етнонаціональної свідомості та самосвідомості.

Специфічно відбувається етнонаціональна ідентифікація, а також і націєтворчий процес в Україні. На темпах і строках етнонаціональної ідентичності українців негативно позначається багатоміжова їх залежність від сусідніх держав, денационалізація етнічних українців, регіональні економічні, соціально-політичні, мовні й інші відмінності, до того ж неадекватний рівень єдності українців у перехідний період націєстановлення, проблеми їх національної консолідації. Все це вказує на актуальність обраної теми як у теоретичному, так і політичному сенсі. Аналіз проблеми ідентичностей продиктоване також необхідністю розв’язання наявних суперечностей внутринаціональної єдності, зміцнення стабільності і міжетнічної злагоди в Україні. Такі дослідження дали б можливість уникнути багатьох непорозумінь у контексті розробки етнонаціональної політики Української Держави, її практичної реалізації.

Найбільш помітний вплив на визначення теоретико-методологічних підходів обраного автором дослідження справили праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників.

Серед наукових доробок українських мислителів попередніх поколінь і вчених сучасності доцільно виокремити праці В. Антоновича, Ю. Бачинського, В. Винниченка, М. Грушевського, Л. Липинського, а також М. Вівчарика, В. Євтуха, О. Картунова, І. Кресіної, І. Кураса, В. Лісового, О. Майбороди, М. Обушного, Л. Нагорної, Ю. Римаренка, Л. Шкляра, М. Шульги та ін.

Дослідженню етнічної і національної ідентичності в західній соціології присвячені роботи Е. Вілсона, К. Енлоу, Т. Кузьо, А. Мотіля, Е. Сміта та ін.

Метою даної статті є аналіз і характеристика різноманітних підходів, які існують в етносоціології, щодо визначення суті й змісту етнічної і національної ідентичності як складових націо- і державотворчих процесів.

Поняття “ідентичність” з’явилося у соціогуманітарному лексиконі у 70-х роках, надавши нового звучання науковому осмисленню проблем етнічної та національної свідомості. У найширшому тлумаченні ідентичність означає комплекс внутрігрупових зв’язків, які виокремлюють дану спільноту з-поміж інших і які є основою для специфічних емоційно-ціннісних орієнтацій її членів [1].

М. Шульга визначає ідентичність як нерозривний зв’язок особи зі спільністю, отождолення людиною себе із певною суспільною групою, вкорінену в духовному світі особи систему цінностей,

ідеалів, норм відповідної спільності, що виявляється як стійке ядро [2].

Ідентифікаційна система групи складна і багатоманітна. Кожна людина усвідомлює себе одночасно членом кількох “ми-груп”, вона ідентифікує себе. Отже, у поняття ідентичності вкладається насамперед емоційний аспект орієнтації особи, групи, соціуму. Англійське слово *identity* має такі значення: тотожність, справжність, особність (самобутність).

Сутність і головне призначення етнічної ідентичності достатньо висвітлюється у працях зарубіжних вчених, які є представниками двох основних шкіл етнічності – примордіалістської та інвентціоністської [3].

Представники першої школи (Г. Айзекс, М. Вебер, К. Гіртц, У. Коннор, М. Новак, Е. Сміт, Е. Шилз та ін.) намагаються довести, що:

- 1) початковими, вихідними, “клітинками”, “цеглинками” існуючих етнічностей є “прадавні кровно-родинні спільноти”;
- 2) етнічні особливості мають “природжений характер” і передаються із покоління у покоління;
- 3) “етнічні вузи є важливішими за будь-які інші вузи” й етнічна ідентичність є головною серед інших ідентичностей;
- 4) етнічна ідентичність є успадкованою і задовольняє “глибинні природні людські потреби”;
- 5) і, взагалі, етнічність – це споконвічний, природний, реальний, стабільний і загалом позитивний феномен, в основі якого лежить спільне походження.

Представники другої школи (Б. Андерсен, Ф. Барт, П. Брасс, Е. Геллнер, М. Гехтер, Е. Гобсбаум, Д. Горовиць, Дж. Ротшильд, В. Соллорс та ін.) стверджують, що:

- 1) етнічність є винайденим, вигаданим, уявним феноменом, оскільки “її члени не можуть бути знайомі особисто чи навіть чути один про одного”;
- 2) етнічність має мінливий характер, оскільки може і посилюватись, і послаблюватись, і завмирати, і відроджуватись;
- 3) етнічність має придбаний і ситуаційний характер, оскільки люди можуть, залежно від ситуації, приховати чи демонструвати свою етнічність, а при потребі і змінювати її;
- 4) етнічність є чимось похідним від соціального, породженням процесу модернізації, реакцією на процеси глобалізації, універсалізації та стандартизації;
- 5) етнічна ідентичність є лише однією із багатьох ідентичностей, притаманних людині.

Погоджуючись із багатьма положеннями окреслених шкіл, важливо відмітити, що жодна з них взята окремо не дає повного уявлення про етнічну ідентичність, оскільки першій з них притаманний біологічний редукціонізм, а другій – соціологічний. Етнічність є більш складним і

багатомірним феноменом. Вона, на думку О. Картунова, водночас є одвічною, природною, стабільною і модерною, мінливою, вигаданою.

Вчений до основних індикаторів етнічної ідентичності пропонує включити: спільне походження (реальне або міфічне); культуру (або деякі її елементи); мову (часто, але не завжди); історію (справжню або вигадану); традиції і звичаї; самосвідомість і етнонім (назву) [4].

Серед вітчизняних дослідників подібної думки дотримується і М. Обушний, який доводить, що етнічна ідентичність є результатом взаємозв'язку і взаємодії переважно об'єктивних чинників (спільності походження, історичної ролі культури тощо) самоідентифікації людини [5].

У той же час Ю. Римаренко зауважує, що етнічна ідентифікація стимулює процес національної самовизначеності людини, її суверенізацію, яка водночас стимулює самовизначення самої нації [6].

За І. Кресіною, в основі етнічної ідентифікації лежать різні біологічні, географічні, соціокультурні ідентитети – як традиційні характеристики (стереотипи поведінки, расові, мовні, психічні особливості), так і новочасні, що є продуктом соціалізації та політизації етнічності. “Таку ідентичність слід розуміти як цілісну єдність суб'єктивного і об'єктивного, раціонального та ірраціонального, успадкованого і набутого досвіду етнічної спільноти” [7]. Втім, як зазначає Л. Нагорна, етнічна ідентичність завжди об'єктивна, навіть коли йдеться про дітей від міжетнічних шлюбів, або коли людина не усвідомлює власну етнічність чи не бажає належати до певного етносу [8].

Отже, якщо етнічну ідентичність обумовлюють здебільшого об'єктивними чинниками, то національну ідентичність пов'язують як з об'єктивними, так і з суб'єктивними ідентитетами, її розглядають як продукт соціалізації і політизації етнічності.

Основи розрізнення етнічної і національної ідентичностей досить точно формулює російський етносоціолог С. Рибаків. Об'єктивні корені етнічного, зауважує він, лежать у підсвідомих структурах самої особи, а відповідні поведінські установки формуються в процесі соціалізації “зсередини”. Щодо нації, то вона не базується на глибинних сутнісних структурах особи; об'єкт національної ідентичності лежить поза людиною, в соціумі. Поведінські установки при цьому формуються “іззовні”, через впровадження аксіологічних аспектів громадянства у свідомість колишніх “підданих”. Етнічність має несвідомо-свідому природу, національна ідентичність народжується і локалізується у свідомості. “Тому генеза національної ідентичності означає початок боротьби всередині людини між етнічною і штучно створюваною новою громадянською ідентичностями, між якими виникає суперечність,

що виводить на особистісний рівень суперечність між етнічним і політичним принципами соціального структурування” [9].

Методологічні основи дослідження національної ідентичності закладені відомим англійським вченим Е. Смітом. Дослідник вважає, що феномен національної ідентичності може бути правильно витлумачений лише за умови механізму взаємодії між етнічними і політичними компонентами. Формулюючи основи “історичної соціології національної ідентичності”, Сміт простежує зв’язок між досучасними формами етнічної та модерними формами національної ідентичності, і доводить, що “багата історія може правити за багатюще джерело культурної сили і фокус культурної політизації”. Хоч автор проводить грань між східною, або етнічною моделлю нації, що виникає природним шляхом, і західною, громадянською моделлю, що є наслідком договору, він наголошує і на їхніх спільних, фундаментальних рисах: 1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам’ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [10].

У вітчизняній науці найбільш чітко представлена і розкрита національна ідентичність як феномен в статті Л. Нагорної “Категорія “національна ідентичність” у сучасній етнополітології” [11].

Вчена вважає, що інтегративна здатність категорії “національна ідентичність” прямо залежатиме від того співвідношення етнонаціонального і загальногромадянського змісту, який у неї буде закладено. Якщо відмежувати від неї “етнічну ідентичність” як самостійну категорію, то для національної ідентичності лишається дві ніші: 1) та, яку ми вкладаємо в поняття “національна свідомість” чи “національна самосвідомість” (це не обов’язково ідентифікація себе з певним етносом, а демонстрація прихильностей до національних цінностей) і 2) та, яка виникає на основі усвідомлення особою чи групою спільності долі, а свій головний прояв знаходить у горизонтальній ідентифікації членів спільноти як співгромадян.

Як бачимо, у першому випадку акцент робиться на національних цінностях (мові, традиції, культурі), у другому – на загальногромадянських цінностях – національному інтересі, національній безпеці тощо.

Нарешті, Л. Нагорна пропонує розуміти національну ідентичність, по-перше, як комплекс етнонаціональних факторів, які становлять основу класифікації особи або групи на ґрунті відчуття історичної індивідуальності, самобутності даної спільноти, прихильності до національних цінностей; по-друге, як відчуття належності до політичної нації.

Продовжуючи цю думку, доктор політичних наук О. Картунов в основі національної

ідентифікації виділяє такі чинники, як: 1) національна мова державного рівня (та можливо одна чи кілька офіційних мов); 2) власна територія; 3) спільні інтереси, назва; 4) спільна національна культура (як синтез кількох етнічних культур); 5) воля бути єдиним цілим, усвідомлення спільності (подекуди і самобутності) минулого, сучасного й особливо майбутнього [12].

Отже, аналіз вищеокреслених підходів дозволяє зробити узагальнення про те, що національна ідентичність утворюється і обумовлюється низкою компонентів, а саме: територіальним, етнічним, культурним, релігійним, політичним, правовим, економічним. Усі компоненти є взаємопов’язаними і взаємозалежними, хоча кожна історична доба виявляє домінуючу роль певного компонента або комбінації компонентів, які залежать не тільки від певних історичних обставин, але й від способу утворення нації.

Формування національної ідентичності в Україні на сучасному етапі відбувається, з одного боку, за наявності достатнього набору ідентифікаторів, необхідних для виокремлення української національної ідентичності: наявність власної держави; наявність унікальної мови, відмінної від споріднених; наявність культурної самобутності; наявність культурних цінностей, національної ментальності тощо. Причому, варто враховувати, що усі прояви, крім державності, більшою або меншою мірою існували протягом кількох останніх сторіч.

З іншого боку, на початок ХХІ століття серед масивів населення, що мають набір об’єктивних українських ідентифікаторів, вітчизняні та зарубіжні дослідження [13] фіксують брак відчуття етнічної, мовно-культурної, конфесійної, державно-політичної спільноти тощо. Отже, варто враховувати роль, що її досі відіграють наслідки жорсткого й цілеспрямованого втручання з боку зовнішніх політичних центрів у етносоціальну та культурну сфери українського суспільства. Разом з тим, потребує уваги й те, що навіть із здобуттям державності в Україні дуже слабкою залишається внутрішня консолідованість суспільства, нації.

Національна ідентичність спроможна об’єднувати усі елементи етнічної структури українського суспільства, етнічні, культурні, релігійні, ментальні тощо прояви ідентичності, що їх мають різні спільноти.

Підсумовуючи, можна дійти висновку, що етнічна і національна ідентичності є складними і багатовимірними феноменами. У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі існує досить багато підходів щодо їх визначення. У той же час, варто відмітити, що етнічна ідентичність вивчена наукою більш повно, і менш з’ясованою поки що залишається другий (національний) вимір ідентичності, тому саме він потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нагорна Л. Рекombінація ідентичностей і нове структурування українського соціуму // Наукові записки / Збірник. – К.: ІІПЕНД, 2000. – Сер. “Політологія і етнологія”. – Вип. 12. – С. 74.
2. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности. – К., 1996. – С. 93.
3. Див.: Картунов О.В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: Автореф. дис. доктора політ. наук / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1996. – 41 с.; Майборода А.Н. Теория этнополитики в западном общественедении: структура и принципы исследования. – К.: Наукова думка, 1993. – 228 с.
4. Картунов О.В. Вказ. праця. – С. 23-24.
5. Обушний М.І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування української нації: Автореф. дис. доктора політ. наук / НАН України, ІІПЕНД. – К., 1999. – С. 2.
6. Римаренко Ю.І. Етнос і особа // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Відп. ред. Ю.І. Римаренко. – К.: Генеза; Довіра, 1996. – С. 70.
7. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні національні процеси. Етнополітичний аналіз. – К., 1998. – С. 83-89.
8. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – К., 2002. – С. 33.
9. Рыбаков С.Е. Анатомия этнической деструктивности. 1. Два облика национализма // Вестник Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. – 2001. – № 3. – С. 78, 80.
10. Сміт Е. Національна ідентичність / З англ. переклад П. Гарашук. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
11. Нагорна Л. Категорія “національна ідентичність” в сучасній етнополітології // Наукові записки / Збірник. – К.: ІІПЕНД. – Сер. “Політологія і етнологія”. – Вип. 6. – С. 3-11.
12. Картунов О.В. Вказ. праця. – С. 25.
13. Див.: Нагорна Л. Українська політична нація: лінії розламу і консолідації // Віче. – 2000. – № 1. – С. 132-146; Popson N. Ukrainian National Identity: The “Other Ukraine” // www.ics.si.edu/kennan/reports/1999/Wilson.htm.